

Subject Area
Islam law

Year: 2022
Vol: 8
Issue: 96
PP: 1057-1067

Arrival
10 January 2022
Published
24 March 2022
Article ID Number
3930

Article Serial Number
20

Doi Number
<http://dx.doi.org/10.26449/sssj.3930>

How to Cite This Article

Erdem, S. (2022). "İslâm Miras Hukukunda Terike Üzerindeki Haklar Kapsamında Vasiyet Ve Göz Hakkı"

International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:8, Issue:96; pp:1057-1067

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

İslâm Miras Hukukunda Terike Üzerindeki Haklar Kapsamında Vasiyet ve Göz Hakkı

Testament and Right of Eye within the Scope of Rights on Terike in Islamic Inheritance Law

Suat ERDEM¹

¹ Doç. Dr.; Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, İslâm Hukuku Anabilim Dalı, Yozgat/Türkiye

ÖZET

Sözlük anlamıyla terk edilen ve bırakılan şey anlamına gelen terike terim olarak mürisin geride bıraktığı ve vârisler arasında taksim edilen malvarlığı anlamına gelmektedir. Mürisin ölümünden sonra geriye bıraktığı terikeden sırasıyla mürisin aynı borçları, teçhiz ve tekfin masrafları ile zimmet borçları ödenmekte ve varsa vasiyeti yerine getirilmekte vasiyetten sonra da miras taksimatı yapılmaktadır. Yapılan vasiyetin yerine getirilmesi terike üzerindeki haklardan birisi olup mürisin teçhiz ve tekfin masraflarının karşılanması ile borçlarının ödenmesinden sonra ve terikenin mirasçılara taksiminden önce yer almaktadır. Vasiyetin vacip olması veya müstehap olması ile ilgili farklı görüşlerin temelinde Bakara süresinin 180. ayeti bulunmaktadır. Bu ayet "...vârise vasiyet yoktur." hadisi ile değerlendirildiğinde miras almayan akrabalara vasiyetin yapılabileceği aşikardır. Bu makale akrabalara vasiyet yapılmasının hükmü ile ilgili farklı görüşleri delilleriyle ve sonuçlarıyla birlikte ele alıp incelemektedir. İslâm Miras hukukunda en çok tartışılan ve gündeme gelen konulardan birisi olan dede yetimi meselesi de vasiyetin vacip olup olmamasıyla alakalı bir konudur. Bu da bu makalenin önemini ortaya koymaktadır. Terikenin taksiminde hazır bulunan fakat mirastan payları bulunmayan akraba, yetim ve yoksulların miras malından rızıklandırılmalarının söz konusu edildiği Nisâ süresinin 8. ayeti, terikedeki göz hakkı ile ilgili görüşlerin ve ihtilafların merkezinde bulunmaktadır. Bazı fakihlere göre bu ayet miras ayetleri ve vasiyet ayeti ile mensuh iken Cumhura göre ise muhkemdir. İşte bu makale bu ihtilaflı görüşleri delilleri ve gerekçeleri ile ele alıp incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Vasiyet, Terike, Göz Hakkı.

ABSTRACT

The term tereke, which literally means something abandoned and left behind, means the property left behind by the inheritor and distributed among the heirs. After the death of the heir, the in-kind debts, funeral expenses and debts of the heir are paid respectively, then the testament is fulfilled. The fulfillment of the testament is one of the rights on the estate and it takes place after the funeral expenses of the deceased and payment of the debts and before the distribution of the estate to the heirs. The 180th verse of the chapter of al-Baqara is the basis of different views on whether the will is wajib or mustahab. When this verse is evaluated together with the hadith "...there is no bequest to an heir", it is obvious that a testament can be made to relatives who do not inherit. This article examines different views on the provision of making a will to relatives, together with their evidence and consequences. The issue of the orphan of the grandfather, which is one of the most discussed and brought up issues in Islamic inheritance law, is also about whether the will is wajib. This situation reveals the importance of this article. The 8th verse of the chapter of Nisa, in which it is mentioned that the right of eyes from the inheritance property is given to relatives, orphans and the poor who are present in the division of the estate but do not have a share in the inheritance, is at the center of the opinions and disagreements about the right of eyes in the heritage. According to some jurists, this verse is abrogated by inheritance and testament verses, while it is muhkam according to the majority. This article examines these controversial views together with their evidence and justifications.

Key Words: Islamic Law, Testament, inheritance, Right of Eye.

1. GİRİŞ

İslam miras hukuku, mürisin bıraktığı mal varlığı anlamına gelen terike üzerindeki hakları ve bu terikenin mirasçılara taksiminin şart, oran ve ayrıntılarını konu edinen bir hukuk dalıdır. Müris, vâris ve terike bir mirasın temel unsurlarındandır. Bunlardan birinin bile bulunmaması hâlinde mirastan söz edilemez.

Ölmüş ve geride malvarlığı bırakmış kişiye müris, mürisin bıraktığı terikeyi almaya hak sahibi olan kişiye ise vâris denilirken mürisin geriye bırakmış olduğu malvarlığı ve haklara da terike denilmektedir.

İslam miras hukukunda kanuni mirasçılık asıldır. Yani hangi vârisin terikeden hangi oranda hisseye sahip olacağı İslam Hukukunca belirlenmiştir. Buna göre mürisin, hiçbir sınırlama olmaksızın kendi terikesini dilediği oranda ve istediği kişilere vasiyet etmesi ve istediği kişiyi vâris yapması ve vârislere istediği oranda miras vermesi gibi hukukî tasarrufları söz konusu değildir.

Makalemiz, terike üzerindeki hakları ve bu hakların sıralamasını gerekçeleriyle birlikte ortaya koymaktadır. Özellikle terike üzerindeki haklardan biri olduğu ittifakla kabul edilen vasiyet hakkı ile diğer mezheplerin kabul etmeyip Zâhiri mezhebinin bir hak olarak kabul ettiği göz hakkını ayrıntılı bir şekilde ele alarak incelemektedir.

Makalemiz bir giriş ile iki ana başlık ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. İlk ana başlıkta terike ve terike üzerinde ittifakla kabul edilen haklar ele alınıp incelenirken ikinci ana başlıkta ise Cumhuriyet'in terike üzerindeki bir hak olarak kabul etmediği fakat Zâhirî mezhebinin bir hak olarak kabul ettiği göz hakkı ele alınıp incelenmiştir. Terike üzerindeki haklardan birisi olan vasiyet incelenirken bütün ayrıntılarıyla değil sadece terike üzerindeki bir hak olması yönüyle ilgili ayrıntılar ele alınıp incelenmiştir.

2. TERİKE ve TERİKE ÜZERİNDEKİ HAKLAR

Sözlük anlamıyla terk edilen ve bırakılan şey anlamına gelen terike terim olarak mûrisin geride bıraktığı malvarlığı anlamında kullanılmaktadır. (Bilmen, 1985, V/209; Berki, 1986, s. 27; Zuhaylî, 1992, X/32; Muhammed İsmîn, 2006, s. 113; Aktan, 2005, XXX/143-145; Arı, 2020, s. 47, 48; Erdem, 2021, s. 52, 53; Şener, 1994, s. 40).

Mûrisin ölümünden sonra geriye bıraktığı terikeden sırasıyla mûrisin aynî borçları, teşhiz, tekfin ve defin masrafları ile zimmet borçları ödenmektedir. Mûrisin borçları ödendikten sonra şayet mûris vasiyette bulunmuşsa bu vasiyet, kalan terikenin üçte biri ve daha azı oranında ise zorunlu olarak; üçte birinden fazla ise vârislerin onayıyla yerine getirilir. En sonunda ise terike, vârislerine hisseleri oranında taksim edilir. (Şâfiî, 1990, IV/104-106; İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1024; Serahsî, 1993, XXIX/136-138; İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/142; Kurtubî, 2006, III/43; Nevevî, t.y., XVI/52; Mevsîlî, 1937, V/85, 86; Halebî, 1998, s. 699; Kadri Paşa, 2020, s. 165; Bilmen, 1985, V/213-215; Berki, 1986, s. 37; Zuhaylî, 1992, X/343; Özcan, 2005, XXX/406-407).

Zahirî mezhebinde ise bu sıralama biraz farklılık göstermekte olup terikeden öncelikli olarak hac, zekât ve kefarete gibi mûrisin Allah'a olan borçları ile insanlara olan borçları bundan sonra ise mûrisin teşhiz ve tekfin masrafları karşılanır. Cenaze masraflarının karşılanmasından sonra halen kalan mal varsa terikenin üçte birini geçmeyecek şekilde mûrisin vasiyeti yerine getirilir. En sonunda da kalan terike miktarı miras olarak vârislere dağıtılır. (İbn Hazm, t.y., VIII/263-265; Bilmen, 1985, V/218, 219; Zuhaylî, 1992, X/343).

2.1. Aynî Borçların Ödenmesi

Borçlar, aynî borç ve zimmet borcu olarak iki kısma ayrılmaktadır. Aynî borç, ölenin muayyen bir şeyi başkasına ödeme borcudur. Mesela, ölenin başkasına satıp parasını aldığı hâlde teslim etmediği bir eşya aynî borçtur. Hanefilere göre rehin alınan mal örneğinde olduğu gibi aynî borçlar terikeye dâhil edilmez. Dolayısıyla aynî borcun ödemesi terikeden yapılmış sayılmaz. Yani mûrisin malları henüz terikeye dönüşmeden önce aynî borçlar ödenmektedir. Çünkü bu aynî borçlar hak sahiplerinin malı kabul edildiği için bu ödeme terikeye dâhil olmayan bir malın sadece sahibine teslim edilmesi demektir. (Mevsîlî, 1937, V/85, 86; Muhammed İsmîn, 2006, s. 11, 12; Arı, 2020, s. 48, 49).

Maliki ve Şafiilere göre de terikeden ilk önce aynî borçlar ödenmektedir. Aynî borçların ödenmesinden sonra teşhiz ve tekfin masrafları terikeden karşılanmakta bundan sonra da zimmet borçları ödenmekte ve halen terikede mal varsa bu terikeden varsa vasiyet yerine getirilmekte vasiyetten sonra da miras taksimatı yapılmaktadır. (İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/121-123, 142; Kurtubî, 2006, III/43; Bilmen, 1985, V/215; Zuhaylî, 1992, X/343; Muhammed İsmîn, 2006, s. 11, 12). Hanbelilere göre ise borçlar ister ayn borcu olsun ister zimmet borcu olsun tekfin ve teşhiz masraflarından sonra ödenir. Ancak aynî borçlar zimmete taalluk eden borçlardan önce ödenir. (Zuhaylî, 1992, X/343, 344).

2.2. Mûrisin Teşhiz ve Tekfin Masraflarının Karşılanması

Mûrisin teşhiz ve tekfin masrafları terikedeki aynî borçlar ödendikten sonra öncelikli olarak karşılanır. (İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1024; Serahsî, 1993, XXIX/136, 137; Kurtubî, 2006, III/43; Nevevî, t.y., XVI/49, 52; Mevsîlî, 1937, V/85; Halebî, 1998, s. 699; Bilmen, 1985, V/214; Zuhaylî, 1992, X/340; Muhammed İsmîn, 2006, s. 11, 12). Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, kefen parası, kabre taşınması, kabrin hazırlanması ve kabir yerinin satın alınması gibi işlemlerin masrafları, cenaze masraflarına dâhil olup ölen kişinin geriye bıraktığı terikeden karşılanmaktadır.

Kişinin hayattayken giyimi ve avret yerlerinin örtülmesi asli ve zaruri bir ihtiyacı olup bu ihtiyaçların giderilmesi borçlarının ödenmesinden öncelikli olduğu gibi ölümünden sonra da bu ihtiyaçlarının giderilmesi aynı şekilde borçlarının ödenmesi ve vasiyetinin yerine getirilmesinden önce gelmektedir. Bundan dolayı da bağışlama işlemi olan vasiyet ancak zaruri olan asli ihtiyaçların giderilmesinden sonra dikkate alınabilir. Bu asli ihtiyaçların terikeden karşılanması miras taksimatından da önce gelir. Çünkü mal vârislere ancak sahibinin ihtiyacı kalmadığı zaman aktarılır. Mûris hayatta iken kendi ihtiyacı bulunduğu için malı vârislere aktarılmadığına göre ölmüş kişinin cenaze masraflarının karşılanması ihtiyacı devam ettiği sürece terike vârislerine aktarılmaz. (Şîrâzî, t.y., II/652; Serahsî, 1993, XXIX/136, 137; Nevevî, t.y., XVI/49, 52; Mevsîlî, 1937, V/85; Halebî, 1998, s. 699).

2.3. Mûrisin Zimmet Borçlarının Ödenmesi

Cumhura göre teçhiz ve tekfin masraflarından sonra ölen kişinin malı kalırsa bu maldan mûrisin zimmet borçları ödenir. Borçların ödenmesi “...*miras taksimi ölenin yapacağı vasiyetten veya borcundan sonradır...*” (en-Nisâ 4/11, 12) ayetinde de zikredildiği üzere terikenin vârislere taksiminden öncedir. (Şâfiî, 1990, IV/104-106; Şîrâzî, t.y., II/652, 653; İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1024; Kurtubî, 2006, III/43; Serahsî, 1993, XXIX/136, 137; İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/142; Nevevî, t.y., XVI/49, 52; Mevsîlî, 1937, V/86; Neseî, 2008, s. 212-214; Bilmen, 1985, V/215-218; Muhammed İsmîn, 2006, s. 13, 14; Arı, 2020, s. 53-55; Bilgili, 2013, s. 226, 227; Döndüren, 2012, s. 528; Uslu, 2020, s. 149, 150).

Mûrisin borçlarının terikeden ödenmesi “...*miras taksimi, ölenin yapacağı vasiyetten veya borcundan sonradır...*” (en-Nisâ 4/11, 12) ayeti gereği terikenin vârislere taksim edilmesinden daha öncelikli bir haktır. Hanefilerin de içinde bulunduğu cumhura göre borçların ödenmesi vasiyetin yerine getirilmesinden de daha önceliklidir. Çünkü Hz. Peygamberin mirasla ilgili uygulamalarına bakıldığında mûrisin borçlarının ödenmesini vasiyetinin yerine getirilmesine öncelendiği (Buhârî, 2001, “el-Vesâyâ”, 9; İbn Mâce, 2010, “el-Vesâyâ”, 7; Tirmizî, 1975, “el-Vesâyâ”, 6) görülecektir. (Şâfiî, 1990, IV/104-106; Serahsî, 1993, XXIX/136, 137; Kurtubî, 2006, III/52, 53; Mevsîlî, 1937, V/85, 86; Neseî, 2008, s. 212-214; Muhammed İsmîn, 2006, s. 13, 14; Zuhaylî, 1992, X/341; Arı, 2020, s. 56).

Zâhirî mezhebine göre borçların ödenmesi teçhiz ve tekfin masraflarından öncedir. Nitekim “...*Miras taksimi ölenin yapacağı vasiyetten veya borcundan sonradır...*” (en-Nisâ 4/11, 12) ayeti borcun ödenmesinin terikedeki öncelikli haklardan olduğunun delillerindedir. Ayette zikredilen “...*borcundan sonradır ...*” (en-Nisâ 4/11) kısmındaki borç, âmm bir lafız olup hem Allah’a olan borçları hem de insanlara olan borçları kapsamaktadır. Sünnet ise Allah’a olan borçların ödenmesini öncelendiğine göre önce hac, zekât ve kefarete gibi mûrisin Allah’a olan borçları sonra ise kul borçları terikeden ödenir. Bundan sonra mûrisin teçhiz ve tekfin masrafları karşılanır. Terike yeterli olmazsa alacaklılar dahil cenazede hazır bulunanlar bu masrafları karşılarlar. Cenaze masraflarını, borçların ödenmesine önceleyenler Kur’an’daki ilgili ayetlere göre hatalıdır. (İbn Hazm, t.y., VIII/263-265; Bilmen, 1985, V/218, 219).

2.4. Mûrisin Vasiyetinin Yerine Getirilmesi

Sözlük anlamıyla bağlamak, ulaştırmak, ulaştırmak ve bitştirmek manasına gelen vasiyet, fıkıh terimi olarak bir kimsenin kendi rızası ile malının aynını veya menfaatini bir başkasına ölümden sonra geçerli olmak üzere teberru yoluyla temlik etmesi anlamında kullanılmaktadır. (Semerkandî, 1994, III/205, 206; Kâsânî, 1986, VII/330, 333; Mergînânî, t.y., IV/514, 515; İbn Kudâme, 1969, VI/137; Nevevî, t.y., XV/397; İbnü’l-Hümâm, 1970, X/411; Gökmenoğlu, 1999, 1/3, 163; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 7; Arı, 2012, XXXXII/552-555; Yılmaz, 2017, 1744, 1745; Köse, 2019, 455, 456).

Ölen kişinin terikesinden vasiyetinin yerine getirilmesi, ölenin teçhiz ve tekfin masraflarının karşılanması ile borçlarının ödenmesinden sonra ve terikenin mirasçılara taksiminden önce yer alan bir haktır. Nitekim bu husus “... (*Bütün miras hükümleri, mûrisin) yapacağı vasiyetin uygulanmasından veya borcun ödenmesinden sonradır...*” (en-Nisâ 4/11) ayetinde de açıkça beyan edilmiştir. (Şâfiî, 1990, IV/104-106; Şîrâzî, t.y., II/653; İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1024; Serahsî, 1993, XXVII/143, 144, XXIX/138; Kâsânî, 1986, VII/330; Mergînânî, t.y., IV/515; Kurtubî, 2006, III/57; Nevevî, t.y., XVI/50-53; Mevsîlî, 1937, V/62, 63, 86; Neseî, 2008, s. 215; İbnü’l-Hümâm, 1970, X/414; Bilmen, 1985, V/219, 220; Berki, 1978, s. 13; Muhammed İsmîn, 2006, s. 14; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 34; 88; Arı, 2019, XXXXII/552-555).

İnsan vasiyette bulunmaya ihtiyaç duyabilmektedir. Çünkü insan hayattayken daha uzun süre yaşayacağını düşünerek birçok hayır işlerini sonraya bırakabilmektedir. İşte bu halet-i ruhiye içerisinde bulunan insana, ölüm emareleri görüldüğü zaman yapamadığı hayırları telafi etmesi için vasiyet yoluyla imkân verilmektedir. (Süleyman b. Câsir, 2013, s. 13).

Vasiyetin meşruiyeti, Kur’an, Sünnet ve İcmâ ile sabittir. (Serahsî, 1993, XXVII/142, 143; Kâsânî, 1986, VII/330; Mergînânî, t.y., IV/513; İbn Kudâme, 1969, VI/137; Kurtubî, 2006, III/57; Nevevî, t.y., XV/397; Mevsîlî, 1937, V/62, 63; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 9, 10; Arı, 2019, XXXXII/552-555; Aytekin, 2019, s. 95; Köse, 2019, s. 456-467). Vasiyet, Kur’an’da Nisâ sûresinin 11 ve 12. ayetleri ile Bakara sûresinin 180-182. ayetlerinde zikredilmekle beraber en net olarak miras ayetlerinden önce nazil olan Bakara sûresinin 180. ayetinde “*Size ölüm geldiği zaman geride mal bırakıyorsanız anne-babanıza ve akrabalarınıza vasiyet etmeniz farz kılındı...*” şeklinde geçmektedir. Nitekim, “*Ey iman edenler! Sizden birinize ölüm geldiği zaman vasiyet vaktinde içinizden adalet sahibi iki kimseyi şahit tutun.*” (el-Maide 5/106) ayeti de vasiyetin İslam hukukundaki meşruiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

Vasiyet ile ilgili hadisler bir taraftan vasiyetin meşruiyetini ortaya koyarken bir taraftan da vasiyete bazı sınırlamalar getirmektedir. (Buhârî, 2001, “el-Vesâyâ”, 1, 2, 3, 9; Müslim, 1955, “el-Vasiyye”, 1, 5; İbn Mâce, 2010, “el-Vesâyâ”, 2, 5, 6, 7; Ebû Dâvûd, 2009, “el-Vesâyâ”, 1, 2, 5, 6; Tirmizî, 1975, “el-Vesâyâ”, 1, 3, 5, 6; Nesâî, 1986, “el-Vesâyâ”, 1, 3; İbn Kudâme, 1969, VI/137; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 9-11).

Vasiyetin meşruiyetinde aynı zamanda icmâ da söz konusudur. Tüm İslam alimleri vasiyetin meşru olduğunda ittifak etmişlerdir. (Kâsânî, 1986, VII/330; Mergînânî, t.y., IV/513; İbn Kudâme, 1969, VI/137; Nevevî, t.y., XV/422; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 11, 12; Yılmaz, 2017, s. 1750-1754).

Terike üzerindeki haklar çerçevesinde vasiyetin yerine getirilmesi, mûrisin teçhiz ve tekfin masraflarının karşılanması ve borçlarının ödenmesinden sonra kalan terikenin üçte birini geçmeyecek şekilde sınırlandırılmıştır. (Şâfiî, 1990, IV/110, 111; Hırakî, 1993, s. 83; Mâverdî, 1999, VIII/194,195; İbn Hazm, t.y., VIII/263-265; İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1023, 1024; Şîrâzî, t.y., II/653; Serahsî, 1993, XXVII/143, 144; İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/116-118; Semerkandî, 1994, III/206, 207; Mergînânî, t.y., IV/513, 514; Kâsânî, 1986, VII/330, 331; Kurtubî, 2006, III/57; İbn Kudâme, 1969, VI/137, 139, 140; Mevsîlî, 1937, V/62, 63, 86; İbnü'l-Hümâm, 1970, X/411, 412, 415-418; Nesefî, 2008, s. 215; Bilmen, 1985, V/208-220; Berki, 1978, s. 13; Muhammed İsmîn, 2006, s. 14; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 16, 41-44; Zerka, 1987, s. 88; Arı, 2012, XXXXII/552-555; Yılmaz, 2017, s. 1755-1757). Çünkü ayetlerde mutlak olarak zikredilen vasiyet hadislerle (Buhârî, 2001, “el-Vesâyâ”, 2, 3; Müslim, 1955, “el-Vasiyye”, 5; İbn Mâce, 2010, “el-Vesâyâ”, 5; Ebû Dâvûd, 2009, “el-Vesâyâ”, 2; Tirmizî, 1975, “el-Vesâyâ”, 1; Nesâî, 1986, “el-Vesâyâ”, 3) terikenin üçte birini geçmeyecek şekilde sınırlandırılmaktadır. Hatta Hanbelî mezhebine göre hadiste üçte birin bile çok olduğu belirtildiği için vasiyetin 1/3 oranını bile tam doldurmaması daha evladır. (İbn Kudâme, 1969, VI/139, 140).

Vasiyet yukarıda zikrettiğimiz ilgili hadislerle terikenin üçte birini geçmeyecek şekilde sınırlandırıldığı için vasiyetlerin terikenin üçte birini geçen kısmı yerine getirilmez. Ancak vârislerin icazet vermesi halinde üçte biri geçen kısmı dahil vasiyetlerin tümü terikenin yettiği ölçüde yerine getirilir. (Şâfiî, 1990, IV/110, 111; Hırakî, 1993, s. 83; Mâverdî, 1999, VIII/194, 195; İbn Hazm, t.y., VIII/263-265; İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1024; İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/116-118; Semerkandî, 1994, III/207; İbn Kudâme, 1969, VI/146; Nevevî, t.y., XV/409, 410; İbnü'l-Hümâm, 1970, X/411, 412; Bilmen, 1985, V/218, 219; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 16, 41-44). Zahirî mezhebine göre ise vâris bulunsun veya bulunmasın razı olsunlar veya olmasınlar üçte birden fazla vasiyet geçerli değildir ve terikeden ödenmesi mümkün değildir. (İbn Hazm, t.y., VIII/356-362).

“Size ölüm geldiği zaman geride mal bıraktıyorsanız anne-babanıza ve akrabalarınıza vasiyet etmeniz farz kılındı...” (el-Bakara 2/180) ayetine göre vâris olsun olmasın tüm akrabalara vasiyette bulunmak mümkün iken, “Allah her hak sahibine mirastan hakkını vermiştir. Dolayısıyla vârise vasiyet yoktur.” (Buhârî, 2001, “el-Vesâyâ”, 6, 10; İbn Mâce, 2010, “el-Vesâyâ”, 6; Ebû Dâvûd, 2009, “el-Vesâyâ”, 6; Tirmizî, 1975, “el-Vesâyâ”, 5; Nesâî, 1986, “el-Vesâyâ”, 5) hadisine binaen vârislere vasiyet yapılamamaktadır. (Şâfiî, 1990, IV/114, 118-122; Hırakî, 1993, s. 83; İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1024; Mâverdî, 1999, VIII/188; Serahsî, 1993, XXVII/175, 176; Semerkandî, 1994, III/207; Kâsânî, 1986, VII/336, 337; Mergînânî, t.y., IV/513, 514; İbn Rüşd el-Hafid, 2004, IV/119; Kurtubî, 2006, III/57; Nevevî, t.y., XV/399, 422; Mevsîlî, 1937, V/63; Muhammed İsmîn, 2006, s. 13, 14; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 16, 26, 27; Arı, 2008, XII/34, 256-258; 2012, XXXXII/552-555; Aytekin, 2019, s. 103; Köse, 2019, s. 455, 456; Yılmaz, 2017, s. 1745, 1746, 1758-1760). Çünkü bu vasiyet ayeti, daha sonra nazil olan ve her mirasçının hissesini belirleyen miras ayetleri ile ve az önce zikredilen hadis ile kısmî neshe uğramıştır. (Şâfiî, 1990, IV/103, 104; Serahsî, 1993, XXVIII/111; İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/118, 119; Kâsânî, 1986, VII/330, 331; Nevevî, t.y., XV/399, 422; Nesefî, 2008, s. 96; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 18, 19; Arı, 2012, XXXXII/552-555; Arı, 2008, s. 256-258; Köse, 2019, s. 457; Yılmaz, 2017, s. 1753, 1754).

Cumhura göre vârislere yapılan vasiyetler diğer vârislerin razı olmaları ve icazetleri halinde geçerli olabilmektedir. (Şâfiî, 1990, IV/118-122; Müzenî, 1990, s. 243; Mâverdî, 1999, VIII/190, 191; İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1024; Serahsî, 1993, XXVII/147; İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/114; Semerkandî, 1994, III/207; Mergînânî, t.y., IV/514; İbn Rüşd el-Hafid, 2004, IV/119; İbn Kudâme, 1969, VI/141; Nevevî, t.y., XV/420; Mevsîlî, 1937, V/62, 63; Muhammed İsmîn, 2006, s. 13, 14; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 26, 27; Aktan, 1989, s. 75; Arı, 2012, XXXXII/552-555; Aytekin, 2019, s. 103; Yılmaz, 2017, s. 1759, 1760). Çünkü vârislere vasiyete izin verilmemesi akrabalar arasında kin ve düşmanlığın oluşması illeti ile ilgilidir. Dolayısıyla diğer vârislerin razı olmaları durumunda bu kin ve düşmanlık oluşmayacağından vasiyet sahih hale gelmektedir.

Başta Zahirî mezhebi olmak üzere Malikî mezhebi ve Şafii mezhebinden Müzenî ile Hanbelî mezhebinden bazı fakihlere göre diğer mirasçıların icazeti ve rızası bulunsa bile vârise vasiyeti yasaklayan hadislerden dolayı vârise yapılan vasiyetler geçerli değildir. Çünkü vârise vasiyet yasağına rağmen vârislerin bunu uygun görmesi

düşünülemez. (İbn Hazm, t.y., VIII/356; İbn Rüşd el-Hafid, 2004, IV/119; İbn Kudâme, 1969, VI/141; Nevevî, t.y., XV/424; Arı, 2012, XXXXII/552-555; Köse, 2019, s. 456-467).

Mûrisin vâris olmayan akrabalarına vasiyet yapılabilir. (Şâfiî, 1990, IV/114; Müzenî, 1990, s. 45; Nevevî, t.y., XV/423; Neseî, 2008, s. 215; Yılmaz, 2017, s. 1753, 1754). Hatta Hanbelî mezhebine göre vâris olmayan akrabaya vasiyet daha evladır. (İbn Kudâme, 1969, VI/140). Ancak bu vasiyetin hükmünde ihtilaf bulunmaktadır.

Zahirî mezhebi “Size ölüm geldiği zaman geride mal bırakıyorsanız anne-babanıza ve akrabalarınıza vasiyet etmeniz farz kılındı...” (el-Bakara 2/180) ayetini ve “Bir Müslümanın vasiyet edebileceği bir şeyi varsa vasiyetnamesi yanında yazılı olmadığı hâlde iki gece geçirmemelidir.” (Buhârî, 2001, “el-Vesâyâ”, 1; Müslim, 1955, “el-Vasiyye”, 1; İbn Mâce, 2010, “el-Vesâyâ”, 2; Ebû Dâvûd, 2009, “el-Vesâyâ”, 1; Tirmizî, 1975, “el-Vesâyâ”, 3; Nesâî, 1986, “el-Vesâyâ”, 1) hadisini delil kabul ederek bir Müslümanın vefat etmeden önce miras alamayan akrabalarına vasiyette bulunmasının vacip (gerekli) olduğu görüşündedir. Bakara sûresi 180. ayetine göre mûrisin akrabalarına vasiyette bulunması zorunludur. Mûrisin anne, baba ve miras alabilen diğer akrabalarının miras hisselerini belirleyen miras ayetleri bu ayetten daha sonra nazil olduğundan anne, baba ve akrabalara vasiyet edilmesi hükmünü neshetmiştir. Bu kısmî nesh olup miras alamayan akrabalara vasiyette bulunmak zorunlu olarak devam etmektedir. Hatta mûris, akrabalarına vasiyette bulunmasa bile vârislerin uygun göreceği bir miktar vasiyette bulunmuş gibi terikeden verilmelidir. Mesela, dede yetimine vasiyet farzdır. Torun, babaları sağ olsaydı ne alacak idiyse onu vasiyet yoluyla almaktadır. (Mâverdî, 1999, VIII/185-188; İbn Hazm, t.y., VIII/349, 353-355; Serahsî, 1993, XXVIII/111; İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/118, 119; Semerkandî, 1994, III/207; Kâsânî, 1986, VII/330, 331; İbn Rüşd el-Hafid, 2004, IV/119; İbn Kudâme, 1969, VI/137; Bilmen, 1985, V/120, 121; Gökmenoğlu, 1999, s. 161-167; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 12, 17, 18; Arı, 2008, s. 258, 259; Aytekin, 2019, s. 95, 96, 105; Karaman, 1986, 1/379, 380; Yılmaz, 2017, s. 1755).

Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 36/656), Talha b. Ubeydillâh (ö. 36/656), Mesrûk b. Ecdâ’ (ö. 63/683), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Abdullâh b. Ebî Evfâ (ö. 86/705), Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12), Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa’bî (ö. 104/722), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), el-Hasenü’l-Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 117/735), Talha b. Musarrif ile İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) de Bakara sûresinin 180. ayetinin miras ayetleri ile kısmen neshedildiğini ancak miras alamayan yakın akrabalara yönelik vasiyette bulunmanın gerekliliğinin devam ettiğini benimsemektedirler. (Mâverdî, 1999, VIII/185, 186; İbn Hazm, t.y., VIII/349; İbn Kudâme, 1969, VI/137, 138; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 18; Arı, 2008, s. 258, 259; Yılmaz, 2017, s. 1755).

Hanefî, Malikî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre vacip vasiyetin konusu başkasının hukukunun taalluk ettiği mallar olup bunlar da mûrisin borçları çerçevesinde değerlendirilir. Ödenmemiş zekât borcu, yerine getirilmeyen hac, kefaret veya adak gibi dinî (Allah hakkı olan) borçlar veya kimsenin bilmediği dünyevî (kul hakkı olan) borçların ödenmesine ya da kişinin kendisinde bulunan emanetlerin sahiplerine verilmesine yönelik vasiyette bulunulması vaciptir. (Müzenî, 1990, s. 243; İbn Hazm, t.y., VIII/350, 351; İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1036; Semerkandî, 1994, III/206; Kâsânî, 1986, VII/330, 331; Mergînânî, t.y., IV/513; İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/113; İbn Kudâme, 1969, VI/137; Nevevî, t.y., XV/401; Neseî, 2008, s. 96; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 11-19; Aktan, 1989, s. 79; Arı, 2008, s. 258; 2012, XXXXII/552-555; Arı, 2020, s. 56, 57; Aytekin, 2019, s. 95, 96). Bu çeşit borcu olup da vasiyet etmeyen, sorumlu olur ve cezayı hak eder. Vasiyet edilmeyen bu borçlar da iptal olur ve yerine getirilmesi zorunluluğu olmaz.

Hanefî, Malikî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre miras alamayan akrabalara ve yabancılara vasiyet vacip (zorunlu) vasiyetin konusu değildir. Buna göre bu tür vasiyetlerde isteğe bağlılık esas olup vacip vasiyet anlayışı bulunmamaktadır. (Şâfiî, 1990, IV/103-107; Müzenî, 1990, s. 243; Mâverdî, 1999, VIII/185-188; İbn Hazm, t.y., VIII/350, 351; Serahsî, 1993, XXVIII/111; İbn Rüşd el-Cedd, 1988, III/113, 114, 118, 119; Semerkandî, 1994, III/207; Kâsânî, 1986, VII/330, 331; Mergînânî, t.y., IV/513; İbn Kudâme, 1969, VI/137, 138, 146; Nevevî, t.y., XV/399-401; Neseî, 2008, s. 96; İbnü’l-Hümâm, 1970, X/411-414; Süleyman b. Câsir, 2013, s. 11, 12, 18, 19; Aktan, 1989, s. 79; Arı, 2012, XXXXII/552-555; Aytekin, 2019, s. 95, 96, 105; Köse, 2019, s. 457; Yılmaz, 2017, s. 1748-1750, 1755). Çünkü zorunlu olsaydı sahabe vasiyette bulunurdu. Hâlbuki sahabenin vasiyette bulunduğu yönelik rivayetler söz konusu değildir. Mûrisin hayatta iken bağışta bulunması nafîle olduğu gibi ölümünden sonrasına yönelik olarak da bağışta bulunması nafiledir. Bakara sûresinin 180. ayeti, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerine göre miras ayetleri ile neshedilmiş kabul edilirken Hanefî mezhebine göre ise “Allah her hak sahibine mirastan hakkını vermiştir. Dolayısıyla vârise vasiyet yoktur.” (Buhârî, 2001, “el-Vesâyâ”, 6, 10; İbn Mâce, 2010, “el-Vesâyâ”, 6; Ebû Dâvûd, 2009, “el-Vesâyâ”, 6; Tirmizî, 1975, “el-Vesâyâ”, 5; Nesâî, 1986, “el-Vesâyâ”, 5) hadisi ile neshedilmiştir. Dolayısıyla ayet neshedildiği için vasiyet zorunluluğu müstehaplığa dönüşmüştür. “Bir Müslümanın vasiyet edebileceği bir şeyi varsa vasiyetnamesi yanında yazılı olmadığı hâlde iki gece geçirmemelidir.” (Buhârî, 2001, “el-Vesâyâ”, 1; Müslim, 1955, “el-Vasiyye”, 1; İbn Mâce, 2010, “el-Vesâyâ”, 2; Ebû Dâvûd, 2009, “el-Vesâyâ”, 1; Tirmizî, 1975, “el-Vesâyâ”, 3; Nesâî, 1986, “el-Vesâyâ”, 1) hadisi

ise yanında emanet bulunan veya yapması gereken bir görevini yapmamış olan mürisin vasiyette bulunmasının gerekliliğine hamledilmiştir.

2.5. Vârislerin Miras Hakları

Terike üzerindeki hakların sonuncusu ise vârislerin miras hakkıdır. (İbn Abdilberr en-Nemerî, 1980, II/1024; Nevevî, t.y., XVI/53; Mevsilî, 1937, V/86; Bilmen, 1985, V/221; Zuhaylî, 1992, X/348; Berki, 1978, s. 4, 5, 9-11; Muhammed İsmîn, 2006, s. 11, 12; 16; Zerka, 1992, s. 88; Alkış, 2019, s. 75; Arı, 2020, s. 58, 59; Bilgili, 2013, s. 226, 227; Çeker, 2015, s. 373; Yılmaz, 2017, s. 1746, 1747). İslam hukukuna göre müris, vasiyette bulunma dışında terikeye müdahale etme imkânına sahip bulunmayıp hiçbir vârisini mirastan mahrum edememektedir.

3. TERİKE ÜZERİNDEKİ GÖZ HAKKI

“(Miras) taksim olunurken, akrabalar, yetimler ve yoksullar bulunursa taksimden onlara da verin ve onlara güzel söz söyleyin.” (en-Nisâ 4/8) ayeti miras ayetlerinden önce nazil olmuştur. Bu ayette terikenin taksimatı esnasında orada bulunup mürisin mal ve servetini bilen, terikeden kendisine de bir miktar pay verilmesi beklentisi içerisinde olan fakat mirastan payları bulunmayan akraba, yetim ve yoksulların miras malından rızıklandırılmaları söz konusu edilmektedir. (Zemahşerî, 2005, s. 221, 222; Berki, 1978, s. 8, 9; Aktan, 2005, XXX/143-145; Özay, 2018, s. 214; Yılmaz, 2017, s. 1756, 1757). Buna göz hakkı denebilir. Vârisler mirasa zahmet çekmeden kavuştukları için yakın çevredekilerin bu mala göz dikmeleri muhtemeldir. İşte bu kötü duyguları gidermek için bu kişilere onların gönüllerini hoş edecek şekilde terikeden bir şeylerin verilmesi istenmektedir.

Göz hakkının söz konusu edildiği “(Miras) taksim olunurken, akrabalar, yetimler ve yoksullar bulunursa taksimden onlara da verin ve onlara güzel söz söyleyin.” (en-Nisâ 4/8) ayetinden sonra miras ayetleri nazil olmuş ve mirası konu edinen birçok hadis varit olmuştur. Bundan dolayı da bu ayetin muhkem olduğu veya miras ayetleri ile neshedildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. (et-Taberî, 2000, VII/7-13; el-Mâverdi, t.y., I/456; Zemahşerî, 2005, s. 221, 222; Nizâmüddîn en-Nisâbüri, 1995, II/356).

Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), İkrime b. Abdillâh (ö. 105/723), Dahhâk b. Müzâhim el-Horasânî (ö. 105/723), Katâde el-Basrî (ö. 117/735) ve bir rivayete göre Abdullah b. el-Abbâs’a (ö. 68/687-88) göre bu ayet miras ayetleri ve vasiyet ayeti ile neshedilmiştir. (et-Taberî, 2000, VII/7-13; Sa’lebî, 2002, III/261, 262; el-Mâverdi, t.y., I/456; İbn Hazm, t.y., VI/419-422, 8/347; Kurtubî, 2006, III/35; Ebû Muhammed el-Begavî, 1999, I/572; Zemahşerî, 2005, s. 221, 222; Ebü’l-Ferec el-Bağdâdî, 2001, I/375; Fahrüddîn er-Râzî, 1999, IX/503, 504; Hâzin, 1994, I/344; Ebû Hayyân el-Endelüsî, 1999, III/526).

Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş’arî (ö. 42/662-63), Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 94/713), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İbrâhîm en-Nehaî el-Kûfî (ö. 96/714), Mücâhid b. Cebr el-Mekkî (ö. 103/721), Abdullâh b. Kays el-Eş’arî (ö. 104/722), Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa’bî (ö. 104/722), Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728), Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve bir rivayete göre İbn Abbas’ın da içinde bulunduğu Cumhura göre ise bu ayet muhkemdir. Hazır bulunanlara terikeden gönüllerini hoş edecek bir şeyler (göz hakkı) verilir. Çünkü miras ayetleri vârislerin hisselerini açıklamaktadır. Halbuki bu ayet miras alamayan akrabalarla ilgili olup taksimde hazır bulunan akrabalara terikeden göz hakkının verilmesini söz konusu etmektedir. Ayette söz konusu edilen göz hakkının verilmesinin hükmünde fukaha arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı fakihler bu ayetin nedb ifade ettiğini dolayısıyla göz hakkını vermenin vârislerin vicdanına kalmış bir bağış olacağını ifade ederken, bazı fakihler ise ayetteki “rızıklandırın” emrinin zorunluluk ifade ettiğini belirterek göz hakkının verilmesinin vacip olduğunu kabul etmekte ve göz hakkının terike üzerindeki haklardan birisi olduğunu benimsemektedir. (Mukâtil b. Süleymân, 2002, s. 359; Süfyân es-Sevrî, 1983, s. 89; Sa’lebî, 2002, III/261, 262; Kurtubî, 2006, III/35; İbn Hazm, t.y., VI/419-422, VIII/347; Ebû Muhammed el-Begavî, 1999, I/572; Zemahşerî, 2005, s. 221, 222; Ebü’l-Ferec el-Bağdâdî, 2001, I/375; Fahrüddîn er-Râzî, 1999, IX/503, 504; Beyzâvî, 1997, II/61; Nizâmüddîn en-Nisâbüri, 1995, II/356; Hâzin, 1994, I/344; Ebû Hayyân el-Endelüsî, 1999, III/526; Ebü’l-Ferec el-Bağdâdî, 2001, I/375; Berki, 1978, s. 8, 9; Aktan, 2005, XXX/143-145; Özay, 2018, s. 214; Yılmaz, 2017, s. 1756, 1757).

Bu ayetin muhkem olduğunu kabul eden Mücâhid b. Cebr el-Mekkî, Atâ b. Ebî Rebâh ve İbn Şihâb ez-Zührî ve bir rivayete göre İbn Abbas’ın da içinde bulunduğu alimlerin bir kısmına göre taksimatta hazır bulunanların gönüllerini hoş edecek şekilde göz hakkının verilmesi vacip olup bu hak terike üzerindeki haklardan birisidir. (et-Taberî, 2000, VII/15-18; Sa’lebî, 2002, III/261, 262; Kurtubî, 2006, III/35; İbn Hazm, t.y., VI/419-422, VIII/347; Ebû Muhammed el-Begavî, 1999, I/572; Zemahşerî, 2005, s. 221, 222; Fahrüddîn er-Râzî, 1999, IX/503, 504; Nizâmüddîn en-Nisâbüri, 1995, II/356; Ebû Hayyân el-Endelüsî, 1999, III/526, 527). Bu görüşü benimseyenlerin gerekçelerinden birisi İbn Abbas’ın Hz. Aişe’nin de bulunduğu bir ortamda müris olan Ebu Bekir’in oğlu Abdurrahman’ın terikesini bu ayete göre taksim etmesi ve Hz. Aişe’nin de bu taksime müdahale etmemesidir.

Ancak bu görüşte olanlar vârisin buluş çağına girmiş olup olmamasına veya taksim edilen malın taşınır veya taşınmaz olmasına göre ihtilaf etmişlerdir. Vârisin buluş çağına girip girmediğine bakılmaksızın terikeden razı olacakları miktarda göz hakkının verilmesi gerektiğini belirten alimler bulunduğu gibi küçük vârise düşen hisseden göz hakkının verilmeyeceğini belirten alimler de bulunmaktadır. (Sa'lebî, 2002, III/261, 262; Ebû Muhammed el-Begavî, 1999, I/572; Hâzin, 1994, I/344). İbn Abbas da bunlardan birisidir. (Hâzin, 1994, I/344). Büyük vâris kendi hissesindeki göz hakkını kendisi verirken küçük vârisin ise velisi küçük adına göz hakkını verir. Küçük vârisin hissesinden göz hakkının verilmeyeceği görüşünde olanlara göre velisi bu malın küçük bir yetime ait olduğu mazeretini beyan ederek bu maldan göz hakkı veremediğini belirtir. Ayrıca göz hakkının verilip verilmeyeceği açısından terikedeki malların taşınır olup olmamasına göre de farklı görüşlerin bulunduğunu zikretmiştik. Buna göre terikenin taşınır mallarından göz hakkı verilirken taşınmaz malları ile kölelerin bölüşümünde göz hakkı verilmeyip orada hazır bulunanlara güzel sözler söylenir. (et-Taberî, 2000, VII/15-18; Ebû'l-Ferec el-Bağdâdî, 2001, I/375; Fahrüddîn er-Râzî, 1999, IX/503, 504; Nizâmüddîn en-Nisâbüri, 1995, II/356; Hâzin, 1994, I/344).

Göz hakkının verilmesinin gerekliliğini (vucubiyetini) kabul edenlerin başında Zahirî mezhebi gelmektedir. Zahirî mezhebine göre Nisâ sûresinin 8. ayeti, taksimi mümkün olan her şeyin taksim edilmesi ile ilgili genel nitelikli bir nas olup bunun sadece mirasa tahsis edilmesi doğru değildir. Hakkı bulunan her bir hak sahibine, istemesi halinde taksimin yapılarak hissesinin verilmesi vaciptir. (İbn Hazm, t.y., VI/419). Buna göre bir şeyin taksimi yapılırken hissesini alan kişinin orada hazır bulunan akraba, yetim ve fakirlere gönüllerini hoş edecek bir şeyler (göz hakkı) vermesi vaciptir. Ayetin hususiliği, mensuh oluşu veya nedb ifade ettiği gerekçelerini ileri sürerek göz hakkının farziyyetini kabul etmemek hatalı bir görüştür. Çünkü bu konuda Hz. Peygambere ait farklı herhangi bir emir ve başka bir ayet bulunmadığı gibi “onları rızıklandırın” emrinin istersen yapmayabilirsin şeklinde anlaşılması da mümkün değildir. Dolayısıyla hiç kimsenin bu ayeti nedbe yorması veya mensuh sayması ve tahsis etmesi mümkün olmayıp ayet göz hakkının verilmesinin farziyyetini ifade etmektedir. (İbn Hazm, t.y., VI/419-422, 8/347).

Zahirî mezhebine göre mûrisin vasiyeti bulunmasa bile vârisler veya kendisine vasiyette bulunan kişiler (mûsâ leh) zarara uğramayacak şekilde terikeden tasadduk etmek zorundadırlar. Çünkü miktarı belirlenmemiş bile olsa terikeden bir şeylerin (göz hakkı) verilmesi zorunlu kabul edilmektedir. Dolayısıyla verilmesi gerekli olan bu kısımda vârislerin mülkiyet hakları düşmektedir. Zira Hz. Peygamberin vasiyette bulunmayan kişilerin mallarından tasadduk edilmesi hususunda emri bulunmaktadır. Bu da göz hakkının vucubiyetinin delillerinden birisidir. Vasiyette bulunması gerekli olduğu halde vasiyette bulunmayan mûrisin bu hatasının kefareti için vârisler tasaddukta bulunurlar. Buna göre vasiyette bulunmak farz olduğu gibi bu farzı yerine getirmeyenlerin günahlarının kefareti için onları terikelerinden tasaddukta bulunmak da farzdır. Miras taksiminde mûrisin akrabaları, yetimler ve fakirler hazır bulunursa balığ mirasçıların kendilerinin, küçük mirasçıların ise vasilerinin ve gaip mirasçıların da vekillerinin, mirasçıları zarara uğratmayacak ve bu kişilerin gönlünü hoş edecek şekilde terikeden göz hakkı vermeleri vaciptir. Vermedikleri takdirde hâkimin buna zorlama yetkisi vardır. (İbn Hazm, t.y., VIII/346, 352, 353).

Bu ayetin muhkem olduğunu kabul eden alimlerin bir rivayete göre İbn Abbas ve Said b. Müseyyeb, Ebû Mûsâ Abdullah b. Kayş el-Eş'arî, Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehaî el-Kûfî, Mucâhid b. Cebr el-Mekkî, Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Hasen b. Yesâr el-Basrî ve İbn Şihâb ez-Zührî, Ebû Üsâme Zeyd b. Eslem el-Adevî (ö. 136/754), Ebu Hanife (ö. 150), İmam Malik (ö.179) ve İmam Şâfiî'nin de içinde bulunduğu çoğunluğuna göre ise göz hakkını vermek vacip değil mendup/müstehaptır. (Mukâtil b. Süleymân, 2002, s. 359; Sa'lebî, 2002, III/261, 262; İbn Hazm, t.y., VIII/347; Zemahşerî, 2005, s. 221, 222; Ebû'l-Ferec el-Bağdâdî, 2001, I/375; Fahrüddîn er-Râzî, 1999, IX/503, 504; Beyzâvî, 1997, II/61; Neseî, 2008, s. 211, 212; Nizâmüddîn en-Nisâbüri, 1995, II/356; Hâzin, 1994, I/344; Ebû Hayyân el-Endelüsî, 1999, III/526, 527; Berki, 1978, s. 9). Bu da ancak vârislerin buluş çağına girmiş olanları için söz konusudur. Buluş çağına girmemiş küçük vârislerin hisselerine düşen mirastan göz hakkı verilmeyip bu küçüklerin velileri orada hazır bulunanlara güzel sözler söylerler. Çünkü göz hakkı vermek vacip olsaydı hem göz hakkının miktarının belli olması gerekirdi hem de tarih boyunca miras dağıtımında fakirlerin ve garibanların kendi sabit miktarlarını almak için mücadele vermeleri beklenirdi. Halbuki ne böyle bir miktar belirlemesi ne de böyle bir mücadele söz konusu değildir. Bundan dolayı da burada bir vucûbiyet değil mendupluk söz konusu olduğu söylenebilir.

Göz hakkının söz konusu edildiği ayetin anlaşılması hususunda farklı yorumların yapıldığını belirtmiştik. Mesela, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî'nin (ö. 310/923). Câmî'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an isimli eserinde zikrettiğine göre bu ayet mensuh değil muhkemdir. Kendilerine vasiyet yapılan akrabalara bu miktarın verilmesi emredilirken yetimler ve miskinlere de güzel söz söylenmesi emredilmektedir. (et-Taberî, 2000, VII/7-13).

Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri es-Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an adlı tefsirinde zikredildiği üzere Said b. Cübeyr bu ayetin muhkem olduğunu ve insanların bu ayeti

uygulama hususunda gevşek davrandığını söylemekte (Buhârî, “el-Vesâyâ”, 18) ve velilerin miras alan ve alamayan olarak ikiye ayrıldığını ve miras alanların hazır bulunanları yedirdiğini ve giydirdiğini ancak miras alamayan akrabaların bulunana güzel sözler söyleyerek ödemede bulunmadığını söylemektedir. (Sa‘lebî, 2002, III/261, 262).

Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî'nin (ö. 450/1058) el-Hâvi'l-kebir'de zikrettiğine göre bu ayet muhkem olup hükmüyle amel edilmektedir. Said b. Cübeyr, Abdullah b. Abbas, Mücâhid, Şa'bi, Hasanü'l-Basrî ve Zühri'ye göre burada iki akraba çeşidinden bahsedilmektedir. Miras alabilen akrabalar hazır bulunanlara mirastan göz hakkı verirken miras alamayan akrabalar ise güzel sözler söylerler. Said b. Cübeyr ve İbn Abbas'a göre vârisler küçük olsa bile hisselerinden göz hakkının verilmesi vaciptir. Hz. Aişe'ye göre ise bu ayet mûrisin vasiyetinde belirttiği kişilere vasiyetinin verilmesini ve miras taksiminde hazır bulunanlara göz hakkının verilmesini emretmektedir. (el-Mâverdî, t.y., I/456).

Ebü'l-Ferec el-Bağdâdî'ye (ö. 597/1201) göre bu ayet iki şekilde anlaşılabilir. Ayetteki “*rızıklandırın*” talebi, mûrisin ölümünden sonra terikenin paylaşımında mirasçılara yönelik olarak anlaşılabilmesi gibi mûrisin ölümünden önce miras alamayacak akrabalar için vasiyette bulunulmasına yönelik olarak da anlaşılabilir. Ayetteki “*güzel söz söylesinler*” kısmı velilerin göz hakkını verirlerken “*Alın, Allah bereketli kılsın*”, “*Bu mal küçüklere aittir. Benim size verme yetkim yoktur.*” veya “*Bunlar şimdi küçüktür ancak biz buluş çağına geldiklerinde sizin bu mal üzerindeki hakkınızı bilmelerini ve tanımalarını emredebiz.*” söylemeleri şeklinde yorumlanmaktadır. (Ebü'l-Ferec el-Bağdâdî, 2001, I/375).

Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210), miras taksiminde bulunduğu halde miras alamayan akrabaların mirastan tamamen mahrum bırakılmalarının kendilerine ağır geleceğini bunun da akrabalıkla bağdaşmadığını dolayısıyla kendilerine göz hakkının verilmesinin uygun olacağını belirtmektedir. (Fahrüddîn er-Râzî, 1999, IX/503, 504).

Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (ö. 671/1273) el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân isimli eserinde miras taksimi yapılırken hazır bulunan fakir, yetim ve miras alamayan akrabaların terikenin çok olması durumunda terikeden mahrum bırakılmayıp gönüllerini hoş edecek bir ikramın (göz hakkı) kendilerine yapılmasının ayette söz konusu edildiğini belirtmektedir. Ancak terikenin az olması veya akar olması durumunda hazır bulunanlara göz hakkının verilmeyebileceği ve bu hususta mazeret beyan edilebileceği ancak buna rağmen yine de göz hakkının verilmesinin daha uygun ve sevabının da daha çok olacağı görüşündedir. (Kurtubî, 2006, III/35).

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Mûrisin ölümünden sonra geriye bıraktığı terikeden sırasıyla mûrisin aynî borçları, teşhiz ve tekfin masrafları ile zimmet borçları ödenmekte ve varsa vasiyeti yerine getirilmekte vasiyetten sonra da miras taksimatı yapılmaktadır. Zahirî mezhebinde ise bu sıralama biraz farklılık göstermekte olup terikeden öncelikli olarak hac, zekât ve kefarete gibi mûrisin Allah'a olan borçları ile insanlara olan borçları ile teşhiz ve tekfin masrafları karşılanmaktadır. Sonrasında ise halen kalan mal varsa terikenin üçte birini geçmeyecek şekilde mûrisin vasiyeti yerine getirilmekte en sonunda da kalan terike miras olarak vârislere dağıtılmaktadır.

Hanefî, Malikî ve Şafîî mezheplerine göre aynî borçlar, mûrisin malları henüz terikeye dönüşmeden önce ödendiğinden terikeye dâhil edilmez. Hanbelilere göre ise aynî borçlar zimmet borçlarından önce ödenmek şartıyla borçlar ister ayn ister zimmet borcu olsun tekfin ve teşhiz masraflarından sonra ödenir.

Meşruiyeti Kur'an, Sünnet ve İcmâ ile sabit olan vasiyetin yerine getirilmesi terike üzerindeki haklardan olup mûrisin teşhiz ve tekfin masraflarının karşılanması ile borçlarının ödenmesinden sonra ve terikenin mirasçılara taksiminden önce yer almaktadır.

Vasiyet ile ilgili hadisler bir taraftan vasiyetin hukukiliğini ortaya koyarken bir taraftan da Kur'an'da mutlak olarak zikredilen vasiyeti terikenin üçte birini geçmeyecek şekilde sınırlandırmaktadır. Ancak vârislerin icazet vermesi halinde üçte biri geçen kısmı dahil vasiyetlerin tümü terikenin yettiği ölçüde yerine getirilir. Zahirî mezhebine göre ise vâris bulunsun veya bulunmasın razı olsun veya olmasın üçte birden fazla vasiyet geçerli değildir ve terikeden ödenmesi mümkün değildir.

“*Size ölüm geldiği zaman geride mal bırakıyorsanız anne-babanıza ve akrabalarınıza vasiyet etmeniz farz kılındı...*” ayetine göre akrabalara vasiyette bulunmanın vucûbiyeti “*Allah her hak sahibine mirastan hakkını vermiştir. Dolayısıyla vârise vasiyet yoktur.*” hadisi ile neshedilmiştir. Buna binaen vârislere vasiyet yapılamamaktadır. Zahirî mezhebine göre ise anne, baba ve mirasçı olan akrabalar için vasiyetin gerekliliği neshedilmiş olmakla beraber mirasçı olmayan akrabalar için bu vucûbiyet devam etmektedir. Anne, baba ve vârisler için bu hükmün neshedildiğinde ittifak bulunmakla beraber ayetteki vucûbiyet hükmünü nesheden nâsih

hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Malikî, Şafî ve Hanbelî mezhepleri nâsihin, miras ayetleri olduğunu kabul ederken Hanefî mezhebi ise “Allah her hak sahibine mirastan hakkını vermiştir. Dolayısıyla vârise vasiyet yoktur.” hadisi olduğunu kabul etmektedir.

Cumhura göre vârislere yapılan vasiyetler diğer vârislerin rızaları ve icazetleri halinde geçerli olabilmektedir. Ancak Zahirî ve Malikî mezhepleri ile Şafî mezhebinden Müzeni ile Hanbelî mezhebenden bazı fakihlere göre diğer mirasçıların icazeti ve rızası bulunsa bile vârise vasiyeti yasaklayan hadislerden dolayı vârise yapılan vasiyetler geçerli değildir.

Mûrisin vâris olmayan akrabalarına vasiyet yapılabilmektedir. Zahirî mezhebi bir Müslümanın vefat etmeden önce miras alamayan akrabalarına vasiyette bulunmasının vacip olduğu görüşünde iken Hanefî, Malikî, Şafî ve Hanbelî mezheplerine göre miras alamayan akrabalara ve yabancılara vasiyet vacip vasiyetin konusu değildir. Buna göre bu tür vasiyetlerde isteğe bağlılık esas olup vacip vasiyet anlayışı bulunmamaktadır. Vacip vasiyetin konusu başkasının hukukunun taalluk ettiği mallar olup bunlar da mûrisin borçları çerçevesinde değerlendirilir. Ödenmemiş zekât borcu, yerine getirilmeyen hac, kefaret veya adak gibi Allah hakkı olan borçlar veya kimsenin bilmediği kul hakkı olan borçların ödenmesine ya da kişinin kendisinde bulunan emanetlerin sahiplerine verilmesine yönelik vasiyette bulunulması vaciptir.

Terikenin taksimatı esnasında orada bulunup mûrisin mal ve servetini bilen, terikeden kendisine de bir miktar pay verilmesi beklentisi içerisinde olan fakat mirastan payları bulunmayan akraba, yetim ve yoksulların miras malından rızıklandırılmalarının söz konusu edildiği “(Miras) taksim olunurken, akrabalar, yetimler ve yoksullar bulunursa taksimden onlara da verin ve onlara güzel söz söyleyin.” ayeti, terikedeki göz hakkı ile ilgili görüşlerin ve ihtilafların merkezinde bulunmaktadır. Bazı fakihlere göre bu ayet miras ayetleri ve vasiyet ayeti ile neshedilmişken Cumhura göre ise muhkemdir.

İbn Abbas, Said b. Müseyyeb, Abdullah b. Kays el-Eş‘arî, Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehaî, Mücâhid b. Cebr, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî, Hasanü'l-Basrî, İbn Şihâb ez-Zührî, Zeyd b. Eslem el-Adevî, Ebu Hanife, İmam Malik ve İmam Şafî'nin de içinde bulunduğu cumhur bu ayetin nedb ifade ettiğini dolayısıyla göz hakkını vermenin vârislerin vicdanına kalmış bir bağış olacağını kabul etmektedir.

Zâhirî mezhebi ile bazı fakihler ise Nisâ sûresinin 8. ayetinin taksimi mümkün olan her şeyin taksim edilmesi ile ilgili genel nitelikli bir nas olup bunun sadece mirasa tahsis edilmesinin doğru olmadığı ve ayetteki “rızıklandırın” emrinin zorunluluk ifade ettiği bundan dolayı da göz hakkının verilmesinin gerekli olduğu görüşündedir. Buna göre göz hakkı terike üzerindeki haklardan birisi kabul edilmektedir. Hatta göz hakkının verilmesiyle ilgili mûrisin vasiyeti bulunmasa bile vârisler veya kendisine vasiyette bulunulan kişiler zarara uğramayacak şekilde terikeden tasadduk etmek zorundadırlar.

KAYNAKÇA

- Aktan, H. (1989). Mukayeseli İslam Miras Hukuku. İşaret Yayınları, İstanbul.
- Aktan, H. (2002). “Kısmet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (25):497-498, Ankara.
- Aktan, H. (2005). “Miras”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (30):143-145, İstanbul.
- Alkış, A. (2019). “İslam Miras Hukuku ile Türk Miras Hukukunun Vârisler Yönüyle Karşılaştırılması”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19(1): 60-79.
- Arı, A. (2008). “Vâcip Vasiyet ve Halefiyet Bağlamında ‘Dede Yetimi’ Problemi”, EKEV Akademi Dergisi, 12(34):249-268.
- Arı, A. (2012). “Vasiyet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (42):552-555, Ankara.
- Arı, A. (2020). İslam Miras Hukuku. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Aytekin, M. A. (2019). “Vasiyet Ayeti Bağlamında Sünnetin Kur’ân-ı Kerim’i Nesh Etmesi”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 34:85-113.
- Begavî, H. (1999). Me‘âlimü't-tenzîl. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Berki, A. H. (1986). İslam Hukukunda Ferâiz ve İntikal, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Berki, Ş. (1978). “İslam Hukuku Miras Sistemi ile Medeni Kanun’un Miras Sistemi Arasındaki Farklar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22:1-15.
- Beyzâvî, N. (1997). Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.

- Bilgili, İ. (2013). “İslam Miras Hukukunda Kıyasın Fonksiyonu ile Kıyas Uygulamaları”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 22:225-256.
- Bilmen, Ö. N. (1985). Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- Buhârî, Muhammed. (2001). el-Câmi‘u’s-sahîh, el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, Mısır.
- Çeker, O. (2015). “Miras Hukuku”, İslam Hukuku El Kitabı, ss.371-397. Grafiker Yayınları, Ankara.
- Döndüren, H. (2009). Delilleriyle Aile İlmihali, Erkam Yayınları, İstanbul.
- Ebû Dâvûd, S. (2009). es-Sünen, er-Risâletü’l-Âlemiyye, y.y.
- Ebû Hayyân, M. (1999). el-Bahrü’l-muhtât, Dâru’l-Fikr, Beyrut.
- Ebü’l-Ferec, C. (2001). Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr, Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut.
- Erdem, S. (2021). Uygulamalı İslâm Miras Hukuku (Ferâiz İlmi), Hikmetevi Yayınları, İstanbul.
- Fahrüddîn er-Râzî. (1999). Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîrü’l-kebîr), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut.
- Gökmenoğlu, H. (1999). “İslam Miras Hukukunda “Halefiyet”, “Dede Yetimi” ve “Vacip Vasiyet””, Dinî Araştırmalar, 1(3):143-170.
- Halebî, İ. (1998). Mülteka’l-ebhur, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- Hâzin, A. (1994). Lübâbü’t-te’vîl fi me’âni’t-tenzîl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- Hırakî, Ö. (1993). el-Muhtasar, Dâru’s-Sahâbe li’t-Turâs, y.y.
- İbn Abdilberr en-Nemerî, C. (1980). el-Kâfi fi fıkhi ehli’l-Medîne, Mektebetü’r-Riyâd el-Hadîse, Riyâd.
- İbn Hazm, A. (t.y.). el-Muhallâ bi’l-âsâr, Dâru’l-Fikr, Beyrut.
- İbn Kudâme, A. (1969). el-Mugnî, Mektebetü’l-Kâhire, Kâhire.
- İbn Mâce, M. (2010). es-Sünen, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, y.y.
- İbn Rüşd el-Cedd, M. (1988). el-Muqaddimâtü’l-mümeħhidât, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut.
- İbn Rüşd el-Hafîd, M. (2004). Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muķteşid, Dâru’l-hadîs, Kâhire.
- İbnü’l-Hümâm, K. (1970). Fetħu’l-kadîr ale’l-Hidâye, Dâru’l-Fikr, Beyrut.
- Kadri Paşa, M. (2020). el-Ahkâmu’s-şerîyye fi’l-ahvâli’s-şahsiyye, Muallim Neşriyat, İstanbul.
- Karaman, H. (1986). Mukayeseli İslam Hukuku, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Kâsânî, A. (1986). Bedâ’i‘u’s-şanâ’i‘ fi tertîbi’s-şerâ’i‘, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- Köse, Ü. (2019). “İslâm Hukuku Açısından Mirasçılar Lehine Yapılan Vasiyetler”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 33:453-472.
- Kurtubî, M. (2006). el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut.
- Mâverdi, A. (t.y.). el-Hâvi’l-kebîr, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- Mâverdi, A. (t.y.). Tefsîrü’l-Ḳur’ân (en-Nüket ve’l-‘uyûn), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- Mergînânî, B. (t.y.). el-Hidâye fi şerhi Bidâyetü’l-Mübtedî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut.
- Mevsilî, A. (1937). el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr, Matbaatü’l-Halebî, Kahire.
- Muhammed İsmîn. (2006). Teshîlü’l-ferâiz, Dâru İbni’l-Cevzî, y.y.
- Mukâtil b. Süleymân. (2002). Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, Dâru İhyâi’t-Turâs, y.y.
- Müslim b. Haccâc. (1955). el-Câmi‘u’s-sahîh, Matbaatü’l-İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâh, Kâhire.
- Müzenî, İ. (1990). el-Muhtasar, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.
- Nesâî, A. (1986). es-Sünen, Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmiyye, Halep.
- Nesefî, A. (2008). Tefsîru’n-Nesefî medârikü’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.
- Nevevî, Y. (t.y.). el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb, Dâru’l-Fikr, Beyrut.

- Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed. (1995). Ğarâ'ibü'l-Ķur'ân ve reĝâ'ibü'l-furĝân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Özay, H. (2018). "İslâm Miras Hukukunun Özellikleri", İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD), 3(2):203-224.
- Özcan, T. (2005). "Muhallefât", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (30):406-407, İstanbul.
- Sa'lebî, A. (2002). el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Ķur'ân, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Semerkindî, A. (1994). Tuĝfetü'l-fuĝahâ', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Serahsî, M. (1983). el-Mebsût, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Sevrî, S. (1983). et-Tefsîr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Süleyman b. Câsir. (2013). Lemhâtün mühimmetün fi'l-vasiyye, Medârü'l-Vatan li'n-Neşr, Riyâd.
- Şâfiî, M. (1990). el-Ümm, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Şener, M. (1994). "İslâm Miras Hukuku ile İlgili Terimler", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8:25-42.
- Şîrâzî, C. (t.y.). el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Taberî, M. (2000). Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Ķur'ân, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Tirmizî, M. (1975). el-Câmi'u's-sahîh, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır.
- Uslu, R. (2020). "Miras Hukukuna Dair Bir İnceleme: Nisâ ve Enfâl Sûreleri Özelinde", Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(2):144-157.
- Yılmaz, İ. (2017). "İslâm Hukukunda Vasiyet Yoluyla Vârisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21(3):1739-1774.
- Zemahşerî, C. (2005). Tefsîru'l-keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Zerka, M. A. (1987). "İslâm Hukuk Sisteminde En Önemli Temel Prensipler", İslâmî Araştırmalar, 1(4):84-95.
- Zuhaylî, V. (1992). İslâm Fıkhi Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul.